

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2021.54.225>

УДК 339.5:[33+32]Вернадський

JEL: B31, F10, O15

Колядич О.І., кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8166-5263>

e-mail: a_kolyadich@ukr.net

ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ У НАУКОВОМУ СПАДКУ ІВАНА ВЕРНАДСЬКОГО

У статті здійснюється історичний екскурс щодо розвитку І. Вернадським концепції зовнішньої торгівлі, розглядаються найбільш вагомі її чинники, зокрема економічні (свобода, взаємовигода, міра потреб, сила економічного закону) та політичні (геополітичний вплив, консолідація).

Метою статті є розкриття значення та актуальності поглядів І. Вернадського на економічні та політичні аспекти зовнішньої торгівлі, а також оцінка внеску вченого у розроблення концептуальних засад зовнішньої торгівлі на основі історичних джерел. Теоретичною основою дослідження є різноспрямованість застосування концепції зовнішньої торгівлі та трактування зовнішньоторговельної політики як інструменту успішного економічного розвитку. Використані методи історико-економічного аналізу, проблемно-персоніфікований підхід до дослідження історії економічних ідей. Застосовано інструментарій системного підходу для компонування інструментів позиціонування держави, досліджуваних І. Вернадським, у сфері митної політики та зовнішньої торгівлі.

З'ясовано, що І. Вернадський критично ставився до трактування об'єктивного, рівноцінного обміну та висував ідею нагальності потреб його учасників, наголошував на суб'єктивістській природі будь-яких обмінних операцій. При цьому вчений засуджував насильницький характер зовнішніх

відносин та обміну. Акцентовано увагу на важливому місці у дослідженнях зовнішньоторговельної проблематики І. Вернадського – впливу, як економічних, так і неекономічних чинників, зокрема рівня освіти нації та його зв'язку з рівнем торгівлі. Розкрито ставлення І. Вернадського до взаємозв'язку народів, який визначається співвідношенням масштабів їхньої зовнішньої торгівлі. Натомість асиметрія в торгівлі може викликати дію закону протидії, що демонструє позицію вченого щодо торговельних воєн та їх неминучості в разі проявів насилля, експансії та пограбування.

Наголошено, що лібералізм І. Вернадського та політика фритредерства у питанні зовнішньої торгівлі повинна реалізовуватися в умовах низьких податків та тарифних мит. Високі мита не тільки мінімізують взаємовигоду сторін у зовнішній торгівлі, але й, на думку вченого, налаштовують виробників окремих країн один проти одного. Звідси випливає зовнішньополітична конфронтація між країнами та міжнародна напруга. Дослідження зовнішньоторговельної проблематики І. Вернадським у ХІХ ст. є актуальним і для початку ХХІ ст., зокрема, думка про важливість запобігання неопroteкціонізму, торговельних конфліктів та воєн.

Ключові слова: Іван Вернадський, зовнішня торгівля, рівноцінний обмін, потреби, суб'єктивізм, економічні та неекономічні чинники, меркантилізм, неопroteкціонізм, асиметрія в торгівлі, закон протидії, лібералізм, податки та тарифні мита, торговельні війни, капітал, освіта.

Koliadych O.

ECONOMIC AND POLITICAL ASPECTS OF FOREIGN TRADE IN THE SCIENTIFIC LEGACY OF IVAN VERNADSKY

The article provides a historical digression on I. Vernadsky's development of foreign trade concepts, and considers its most significant factors, in particular the economic ones (freedom, mutual benefit, measure of needs, strength of economic law) and political ones (geopolitical influence, consolidation). The purpose of the article is to reveal the significance and relevance of I. Vernadsky's views on the economic and political aspects of foreign trade and assess the scientist's contribution to the development of conceptual foundations of

foreign trade based on historical sources. The theoretical basis of the research is the multi-directional application of the concept of foreign trade and the interpretation of foreign trade policy as a tool for successful economic development. The historical and economic methods of analysis, and the problem-personified approach to the study of the history of economic ideas are used. The author applies the tools of systematic approach for the layout of the studied by I. Vernadsky tools for the government's activities in the field of customs policy and foreign trade.

It is shown that I. Vernadsky was critical of the interpretation of an objective, and equivalent exchange and put forward the idea of the urgency of its participants' needs, emphasizing the subjective nature of any exchange operations. At the same time, the scientist condemned the violent nature of external relations and exchange. Emphasis is placed on an important place in the study of foreign trade issues by I. Vernadsky – the influence of both economic and non-economic factors, in particular the nation's level of education and its connection with the level of trade. Also, in the article are highlighted the attitude of I. Vernadsky to the relationship of peoples, which is determined by the ratio of the size of their foreign trade. In return, asymmetry in trade can trigger the operation of the law of counteraction, which demonstrates the scientist's position on trade wars and their inevitability in the event of violence, expansion and robbery.

It is emphasized that I. Vernadsky's liberalism and policy of free trade in the issue of foreign trade should be implemented in conditions of low taxes and tariff duties. High duties not only minimize the mutual benefit of the parties in foreign trade, but also, according to the scientist, set up producers of individual countries against each other. This leads to a foreign policy confrontation between the two countries and international tensions. I. Vernadsky's research of foreign trade issues in the XIX century is also relevant for the beginning of the XXI century, in particular, the idea of the importance of preventing neo-protectionism, trade conflicts and wars.

Keywords: *Ivan Vernadsky, foreign trade, equal exchange, needs, subjectivism, economic and non-economic factors, mercantilism, neo-protectionism, asymmetry in trade, the law of counteraction, liberalism, taxes and tariff duties, trade wars, capital, education.*

Постановка проблеми. Торгівля, як складова розвитку господарства, посідає значне місце у науковій спадщині Івана Вер-

надського. Дослідження вченим сфери зовнішньої торгівлі вказує на застосування ним декількох методологічних підходів, теоретичних платформ класичної школи політичної економії та історичної школи. Звідси постає проблема окреслення методологічної матриці, застосованої І. Вернадським, виявлення впливу ряду чинників на зовнішню торгівлю, як економічних (свобода, взаємовигода, міра потреб, сила економічного закону), так і політичних (геополітика, консолідація).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку України у науковому середовищі не втрачено інтерес до вітчизняної економічної історії в цілому та до досліджень видатного українського економіста – Івана Вернадського. До окремих проблем, пов'язаних з теоретичними та прикладними аспектами зовнішньої торгівлі, досліджуваними І. Вернадським, зверталися ряд вчених, зокрема: В. Небрат [1], Т. Боднарчук [2; 4], І. Назаров [3], Н. Супрун [4], І. Сурніна [5] та інші.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, що розглядається. Віддаючи належне дослідженням творчості І. Вернадського українськими вченими, зазначимо, що зовнішня торгівля, як об'єкт його наукових зацікавлень, до цього часу поступалася популярністю іншим сферам. Історико-економічні засади концептуального бачення зовнішньоторговельних відносин у період становлення капіталістичної системи тісно переплітаються з сучасним періодом прояву неопротекціоністських тенденцій. Саме тому, чимало дискусійних проблем потребують розширення та поглиблення наукового пошуку.

Мета статті полягає у розкритті значення та актуальності поглядів І. Вернадського на економічні та політичні аспекти зовнішньої торгівлі.

Виклад основного змісту дослідження. І. Вернадський був видатною особистістю, він цікавився різними сферами: економікою, політикою, історією, філософією, культурою різних суспільств, володів кількома іноземними мовами. Як політеконом, вчений намагався загострити увагу сучасного йому суспільства на проблемах економіки. Як потужний редактор наукових видань, одночасно був їх активним автором. У кожному номері публікувалося по кілька його матеріалів. До найбільш помітних та дотичних до сфери зовнішньої торгівлі можна зарахувати такі публікації: «Про зовнішню торгівлю» (1856), «Ще раз про зовнішню торгівлю (з приводу нападок на статтю «Про зовнішню торгівлю»

(1856)), «Американська торгівля» (1857), «Дещо про засоби сполучення» (1857), «Про умови добробуту» (1857), «Дещо про тариф», «Політико-економічний огляд» (1857) та ін.

Аналізуючи політико-економічні процеси, І. Вернадський окреслює головну проблему, яка завжди буде залишатися у «фокусі» його дослідницької уваги, і яку І. Назаров трактує як суперечливе співвідношення державної влади і економічної свободи суб'єктів господарювання [3, с. 251]. Якщо проєктувати таку суперечність на сферу зовнішньої торгівлі, безумовно, мова йде про співвідношення протекціонізму і фритредерства. Такий поділ І. Вернадський розглядає в контексті історії світової економічної думки, через співвідношення державної регламентації та вільної конкуренції, глибинного коріння цих характеристик зовнішньої торгівлі.

Безперечно, можна знайти безліч тверджень, які вказують на те, що у поглядах на зовнішньоторговельну політику І. Вернадський підтримував принципи фритредерства, називаючи митний протекціонізм і зумовлені ним високі ставки імпорتنих тарифів «пом'якшеною формою рабства» [6, с. 22]. Значну частину публікацій з питань зовнішньої політики розміщено в журналі І. Вернадського «Економічний показник» (1857–1861) і додатку до нього – журналі «Економіст» (1858–1865), автори яких виступали за фритредерство, тобто за вільну торгівлю, усунення контролю держави над економічним життям. Яскравим прихильником протекціонізму був Ф. Чижев, який на сторінках своїх видань «Вісник промисловості» та «Акціонер» відстоював інтереси купецтва, зацікавленого в державному заступництві. Ф. Чижев у «Віснику промисловості» застерігав, що за умов фритредерства наплив іноземної продукції може знищити вітчизняне виробництво. Як вже зазначалося, І. Вернадський відслідковував та підтримував дії щодо скасування мит у різних країнах.

Проте, якщо розглядати питання про співвідношення державно-правової, зовнішньої регламентації народної праці і свободи приватних виробників, тісно пов'язаної з конкуренцією, тоді виникають певні сумніви щодо радикальних висновків І. Вернадського відносно засудження протекціонізму. Авторів, які підтримують зовнішньо-правову регламентацію господарства, вчений зараховує до позитивного напрямку в економічній науці, тоді як школи, послідовники яких вимагають надання якомога більшої незалежності приватним виробникам і конкурентним відносинам

– негативного. «Напрямки ці відрізняються між собою тим, що один вимагає зовнішнього устрою (організації) народної праці, підкорення її певним правилам і законам, другий – навпаки, виступає за безумовну свободу промисловості, вимагає надання якомога більшого ступеня незалежності приватній конкуренції і прагне усунути суспільну владу від прямої участі у визначенні та обороті цінностей. Перше ми можемо назвати позитивним, друге – негативним, – зазначає І. Вернадський, підкреслюючи, що всі без винятку школи політичної економії тяжіють до одного з цих напрямків. До позитивного напрямку ми маємо право віднести економічне вчення древніх і меркантилізм, до негативного – фізіократію і школу Адама Сміта» [7, с. 15–16].

До небагатьох спроб уникнути цих крайнощів і обрати «середній» шлях І. Вернадський зараховує протекціонізм. Так, Т. Боднарчук вбачає специфіку концептуального підходу І. Вернадського, що «полягала в тому, що він розглядав протекціонізм не як засіб реалізації меркантилізму, а як окрему економічну течію, що займає проміжне місце між тим самим меркантилізмом і класичною економічною школою» [2, с. 104]. Щодо трактування І. Вернадським меркантилізму, на думку В. Небрат, основне призначення його застосування покликане збагачувати державу, посередництвом накопичення в казні благородних металів, розглядаючи промисловість лише як шлях, яким цієї цілі може бути досягнуто; розквіт промисловості протекціонізм розглядає як ознаку народного добробуту, який і має за свою мету [8, с. 17].

Достатньо красномовним є виявлення І. Вернадським розбіжності між античними мислителями і меркантилістами, яка полягає в радикальній відмінності поглядів останніх на роль і значення зовнішньої торгівлі. «Зневажена і майже гнана в давнину, – зазначає вчений, – у новому світі вона бере на себе роль повелительки буття народного, указує шлях державній політиці, вирішує долю приватних установ і обумовлює собою колективну діяльність країни... Такою шаную користувалася тільки торгівля зовнішня оптова» [7, с. 10].

Початок уже означений протекціоністсько-фритредерській полеміці покладено у статті І. Вернадського «Про зовнішню торгівлю» (1856). Вчений засуджував існуючу заступницьку систему, наголошував на необхідності заміни її на елементи фритредерства і висловив нерозуміння дій уряду, який серед двох торговельних систем обрав найменш ефективну. Окреслена в публікації

позиція була нищівно розкритикована чинною владою, а самого Вернадського назвали антипатріотом та опозиціонером до влади [9, с. 62].

Принципи вільної торгівлі І. Вернадський активно відстоював на сторінках своїх періодичних видань, вів полеміку з І. Бабстом і журналом «Вісник промисловості» Ф. Чижова, які були захисниками протекціонізму. Вже у наступній статті – «Ще раз про зовнішню торгівлю (з приводу нападок на статтю «Про зовнішню торгівлю» (1856 р.)), І. Вернадський здійснює спробу відвести критику на свою адресу, ґрунтовно пояснюючи свою позицію. «З поваги до себе і до науки, якій письменник присвячує своє життя, він не повинен принижувати власну гідність виправдовуючись за те, в чому звинуватити його могла необачність чи недобросовісність» [10, с. 281].

Відповідаючи на критику, І. Вернадський дещо іронізує та демонструє власне ставлення до інтересів чиновників, промисловців, так званих людей практики, які, нехтуючи наукою та діючи у власних інтересах, перешкоджають ефективності господарства. «...Для самолюбства приємніше сходиться в думках з якими-небудь Смітами, Сеями, Шторхами і тому подібними світилами науки, ніж із людьми, навіть дуже поважними, але – з несправедливості долі – які не заслужили ніякого місця в науці, тим більше, якщо ці люди, захопившись практичною діяльністю – вилучення матеріальної вигоди зі свого становища, до такого ступеня розходяться в своїх судженнях з наукою, що приймають нерівноцінність обміну в міжнародних відносинах і т. п.» [10, с. 282].

Зразковим прикладом успішних зовнішньоторговельних відносин І. Вернадський вважав Англію, з її раціональною та виваженою політикою. «Ми не вважаємо що стару Русь можна поставити прикладом для сучасних фінансових заходів. Ми тільки вважаємо, що ці заходи повинні впливати з тієї ж основної ідеї, як вони впливають, наприклад, в Англії, де не знищено митниці, але між тим зовнішній торгівлі безперечно притаманний характер вільного обміну» [10, с. 284].

Захищаючи вільну торгівлю, І. Вернадський, тим не менше, опікується наповненням державної скарбниці, розуміючи важливість місця та ролі сильної держави в міжнародних відносинах. «Справа в тому, що така (вільна, прим. автора – О.К.) торгівля, на думку сучасної науки, є абсолютно сумісною і з існуванням митниць, і з існуванням фабрик у країні. Вона допускає їх, але

при тому, вимагає, щоб мито діставалось уряду і щоб не було таких податків, які б йшли повз казну приватним особам для їх приватних баришів з їх приватних справ» [10, с. 284]. Безперечно, митний податок повинен бути на користь держави і її уряду, а інтереси промисловців є другорядними. Слід зазначити, що проблема розмежування інтересів держави та представників бізнесу, так званих олігархів, є не вирішеною в Україні й на сьогоднішній день.

Протекціонізм, на думку І. Вернадського, завдає шкоди конкурентному середовищу, створює комфортні умови для зниження ефективності господарства. «І насправді, що може бути більш привабливим, ніж м'яке ложе гарантії, на якому може відпочивати і ніжитися наша безпечність із впевненістю у бариші, і що неприємніше від посиленої діяльності, до якої спонукає нас тривожне суперництво, що не дає ні спуску, ні відпочинку, і вічно тримає в напрузі наші моральні та розумові сили...» [10, с. 283].

Справжнім форпостом та своєрідною конституцією позиціонування держави у сфері митної політики та зовнішньої торгівлі І. Вернадський вважає «Збірку Законів про зовнішню торгівлю (вид. 1842 р., I том, IV книга, 3-й розділ), в якій окреслюються владні повноваження та обов'язки міністра фінансів із зовнішньої торгівлі [10, с. 285]. Ці положення суголосні його власному розумінню спрямування та змісту діяльності держави щодо регулювання зовнішньої торгівлі (табл. 1).

Таблиця 1

Регулятивні функції держави в зовнішній торгівлі

Спрямування функції	Зміст функції
Головний обов'язок держави	Удосконалення управління митницями; захист прав і вигід зовнішньої торгівлі; підтримка та забезпечення вільного товарообміну.
Примноження митних доходів	Гнучка політика стягування митних зборів, в залежності від економічної кон'юнктури.
Встановлення митного збору	Митний збір прирівнюється до податку на споживачів товарів, тому при визначенні його розміру потрібно балансувати між виробниками вітчизняних товарів та споживачами іноземних.

Продовження таблиці 1

Спрямування функції	Зміст функції
Стимулювання експорту за допомогою митної політики	Встановлення помірному мита на експортні товари, на протидію політиці нарощування надходжень від експорту до державної казни, за рахунок збільшення мита.
Стимулювання експорту іншими засобами	Застосування різноманітних інструментів, як додаткових до митної політики, з метою збагачення державної казни.
Підвищення конкурентоспроможності окремих груп товарів	Звільнення від оподаткування окремих груп експортних товарів, які конкурують з аналогами закордонних виробників.
Запровадження «м'якої» митної політики відносно вітчизняних товарних груп з конкурентною перевагою	Запровадження помірному мита на товари, які мають конкурентні переваги (ціна, надлишок) над іноземними товарами.
Упередження наслідків політики демпінгу	Заборона експорту товарів за заниженими цінами, заради запобігання шкоди (збитковості) вітчизняному виробнику.
Застереження проти високих митних бар'єрів	Встановлення помірному мита, оскільки митні збори за високими ставками є аналогом заборони експорту та спонукальним мотивом до контрабандної діяльності.
Сприяння мотивації праці та стабільності зовнішньої торгівлі	Уникнення будь-яких адміністративних обмежень експортних операцій заради підвищення мотивації праці на підприємствах-експортерах та досягнення стабільності сфери зовнішньої торгівлі.
Застосування принципу диференціації товарних груп експортно-імпортних операцій	Встановлення високих мит на предмети розкоші та дефіцитну для вітчизняного виробника сировину; звільнення від мита продукції, використання якої сприятиме розвитку культурної та наукової сфер.
Боротьба з контрабандою	Запровадження збалансованої митної системи, яка за видатками торговців на експорт-імпорт була б більш вигідною порівняно з контрабандною діяльністю.

Продовження таблиці 1

Спрямування функції	Зміст функції
Уникнення політики заборони імпорتنих товарів, окрім товарів розкоші	Дотримання максимально сприятливого режиму для імпорту необхідних товарів, для запобігання збагачення контрабандистів та штучного обмеження надходжень до державної казни.
Сприяння транзитній торгівлі	Проведення політики сприяння транзитній торгівлі, уникнення ускладнень адміністративно-митного контролю.

Джерело: складено автором за працями І. Вернадського [10; 11; 12].

Аналізуючи та цілковито підтримуючи норми «Законів про зовнішню торгівлю» (вид. 1842 р.) І. Вернадський виступав за проведення вигідної для держави митної політики, вважав, що не слід піддаватися випадковим і короткостроковим вигодам при розробці системи тарифів і зборів, яка б перешкождала розвитку промисловості та сільського господарства. Міністерство фінансів, на думку вченого, будучи конструктором та провідником митної політики, повинне реагувати на зміни відносин у зовнішній торгівлі та стимулювати внутрішнього виробника до його активного позиціонування на світовому ринку. Зміст самих законів, у повній мірі відповідає науковим підходам та сприяє ефективності розвитку господарства в цілому.

Відповідаючи на критику, І. Вернадський наголошує на поступовому переході до фритредерства: «...Всі економісти вказують, як єдиний шлях, повільне і поступове зниження тарифу, і наша вітчизна подвійним прикладом в останні роки (1850 і 1854) показала всю вірність цим поглядам, і всю користь таких заходів» [10, с. 287]. Крім того, вчений не погоджувався ще з одним критичним випадом на адресу прихильників сучасної політико-економічної школи (до якої він себе також зараховував) які, нібито, допускають розвиток Росії, як країни винятково землеробської. У відповідь науковець розкриває суть справжньої позиції вчених щодо того, що «головне їх правило, навпроти, не обмежувати народної праці, а розвивати її, як це сказано і в наших законах, – а це в кожній країні повинно приводити до розвитку своєї рідної фабрикації. Твердо віримо в зміст і розум нашого народу, ми цілком впевнені, що Росія, не обмежуючись одним землеробством, завжди буде і мануфактурною країною, можливо не такою, якою бажають її бачити прихильники особистих інтересів і

штучного напрямку промисловості, але такою, якою призначила її природа, і якою вона може бути, виробляючи те, що їй найбільш вигідно» [10, с. 287].

І. Вернадський критично ставився до трактування об'єктивного, рівноцінного обміну та висував ідею нагальності потреб його учасників, наголошував на суб'єктивістській природі будь-яких обмінних операцій. Адже, зовнішня торгівля зіштовхує потреби та інтереси різних народів, стимулюючи їх до взаємовигідного обміну. При цьому вчений засуджує насильницький характер зовнішніх відносин та обміну, оскільки зовнішня торгівля забезпечує співпрацю між націями та обмін активами науково-технічної й культурної сфер, що веде до зростання національного багатства, культурного рівня та народної свідомості. «У жодній країні світу народний добробут не може бути досягнуто лише власними силами: для цього завжди потрібна спільна праця різних народів. Природним є й те, що будь-яка держава для цього розширює свої зовнішньоекономічні зв'язки поряд із розвитком внутрішніх продуктивних сил» [11, с. 603].

Важливе місце в працях І. Вернадського, присвячених розробленню зовнішньоторговельної проблематики, займає розгляд впливу неекономічних чинників, зокрема рівня освіти нації та його зв'язку з рівнем торгівлі. Стан зовнішньої торгівлі залежить від низки чинників та ґрунтується на успіхах окремого народу в усіх сферах життя. Таким чином, автор демонструє слідування ідеям, як класичної школи політичної економії, так і німецької історичної школи. Подібне спостереження засвідчує така думка вченого: «...Торгівля у народів нерозвинених, не зважаючи на всі зусилля щодо її швидкого покращення з боку влади, не дивлячись на щирість уряду і провідних приватних осіб, зазвичай є досить нерозвиненою. І це зрозуміло; тому що торгівля є кінцевим результатом відповідної освіти, і з нею вона йде рука в руку. Без освіти ми не можемо уявити торгівлі, більш-менш, розвиненої, як не можемо собі уявити певної діяльності без розуму» [11, с. 63].

І. Вернадський дещо ідеалізує людину та возвеличує спільне начало людства, апелюючи до близькості, братства – як по природі, відчуттях, світосприйняттю, так і за економічними потребами. Саме ці чинники висувуються вченим як системоутворюючі для зовнішньої торгівлі.

Цікавою є позиція І. Вернадського щодо взаємозв'язку народів. Вчений вважав, що обсяги зовнішньої торгівлі, її збалансо-

ваність привносять гармонію у зовнішньополітичні відносини, спонукають до взаєморозвитку. Натомість асиметрія в торгівлі може викликати дію закону протидії, що демонструє ставлення вченого до торговельних воєн та усвідомлення їх неминучості в разі проявів насилля, експансії та пограбування. При цьому торгівля, на думку І. Вернадського, виступає фактором що «цивілізує» народи: «...торгівля є в найвищій мірі цивілізуючою. Зв'язок торгівлі з освітою є настільки тісним, що ми не можемо уявити жодного народу, який би не був зобов'язаним своєю значущістю – торгівлі, не знаходимо жодного історичного суспільства, без того, щоб у першому пункті, від якого бере початок його історія, не було торгівлі. Історія цивілізації є, власне, історією торгівлі в широкому сенсі цього слова» [12, с. 69].

Увагу І. Вернадського привертала проблеми кризових явищ і, відповідно, чинників занепаду, як внутрішньої, так і зовнішньої торгівлі. Так у виданні «Економіст» значну увагу було зосереджено на кризі кінця 1857 року. У ряді статей вказані причини цього явища: «надмірний розвиток великих підприємств, зловживання кредитом, нарешті, неміряні фінансові спекуляції...» [13, с. 184].

Торгівля – одна з найдинамічніших галузей економіки. Розширення торгівлі є рушійною силою та важливим показником економічного розвитку. І. Вернадський був прихильником природної експансії кожної окремої країни у економічний простір іншої. Таким чином, економічний успіх країни залежить від міри інтегрованості в світову систему торгівлі, від освоєння нею ринків інших країн. «Дійсно, майже кожна нова країна, яку відкривають для мінових відносин ... приносить нам нові видозміни, нове доповнення до тих різновидів торгівлі, які існували дотепер. Торгівля повинна йти постійно і нестримно вперед. Їй судилося все більше і більше долучати до себе, різного роду послуги і цінності» [12, с. 61–62]. Також Вернадський зазначає, що розширення торгівлі неминуче: «Якби кожному довелося б самому шукати предмет, необхідний для нього, то він все життя провів би у пошуку» [12, с. 61].

І. Вернадський наголошує на взаємозв'язках, посередництвом обміну, в межах міжнародних відносин, розуміючи багатогранність міжнародної торгівлі. Так, вчений писав: «Більшість людей, про яких ми не маємо уявлення, які давним-давно не існують, або існують в іншому кінці земної кулі, тим не менше,

пов'язані з нами тими предметами, які ми вживаємо, тими послугами, які вони надають нам» [12, с. 11]. Глобальні масштаби обміну, вчений визначає, як найбільш розвинуту та складну форму обміну: «В цьому складному обміні можуть приймати участь не три особи, а мільйони, – сотні мільйонів осіб. Ми зовсім не знаємо, при даному стані суспільства, від кого отримуємо ту чи іншу послугу, хто створив, або хто зібрав матеріали, з яких вироблено споживана нами річ, хто працював, хто задовільнив наші потреби» [12, с. 13]. При цьому різні народи розглядає як велетенську асоціацію, сполучною ланкою якої є обмін і торгівля: «Обмін є безмежним в своїх устремліннях. Являючи собою для усіх людей, що живуть в суспільстві, великим сполучним началом, він перетворює все людство в велетенську, дійсно існуючу асоціацію» [12, с. 20].

Витоки розуміння конкуренції в зовнішній торгівлі можна знаходити у тлумаченні І. Вернадським самого поняття суперництва між людьми. Так, економіст зазначав: «Суперництво... не є винятково економічним явищем; навпаки, це явище вищого порядку речей. Воно є помітним скрізь і є, одним з основних природних законів». Таким чином, країни які торгують між собою, конкурують та заповнюють вільні сегменти сфери зовнішньої торгівлі, слідуючи природному закону. З цього приводу І. Вернадський зазначає «Він (закон суперництва, прим. автора – О.К.) трактується старими природодослідниками у формі стремлень заповнення порожнини, або, так званого *horror vacui*, тобто, того начала, за яким кожний простір повинен бути зайнятим чим-небудь, і кожна сила прагне до розширення» [12, с. 26].

Лібералізм як системоутворююча політика та політика фритредерства у сфері зовнішньої торгівлі, на думку І. Вернадського, повинні реалізовуватися в умовах низьких податків та тарифних мит. Високі мита не тільки мінімізують взаємовигоду сторін у зовнішній торгівлі, але й, на думку вченого, налаштовують виробників окремих країн один проти одного. Звідси впливає зовнішньополітична конфронтація між країнами, та міжнародна напруга. І. Вернадський визначив низку чинників, які спроможні запобігти військовим конфліктам. На думку вченого, до таких належить: багатосторонній розвиток праці, збільшення енергії нації, нагромадження капіталів, посилення освіти і, нарешті, розширення зовнішньої торгівлі, збуту для товарів і посилення дружніх стосунків.

Глибокий і предметний аналіз І. Вернадським економічних та політичних аспектів розвитку зовнішньої торгівлі слугував науковим підґрунтям для вироблення та вдосконалення зовнішньоторговельної політики в добу інтенсивного розвитку світового господарства на ринкових засадах. Теоретична спадщина видатного українського вченого-економіста зберігає свою значущість та актуальність і за сучасних умов протистояння політик неопротекціонізму та економічного глобалізму. Важливим застереженням І. Вернадського є обґрунтування пріоритетів співробітництва та взаємовигідного обміну перед короткостроковими бізнес-інтересами та руйнівним суперництвом.

Висновки. І. Вернадський – видатний український вчений-економіст, прихильник ліберальних поглядів на економічний розвиток, у своїх дослідженнях гармонійно поєднує методологічні підходи класичної школи політичної економії, історичної школи, враховує позитивний і нормативний аспекти стану зовнішньої торгівлі та її розвитку на ґрунті економічних законів та ролі держави. Концепція зовнішньої торгівлі І. Вернадського містить низку характерних особливостей.

По-перше, концептуальну конструкцію теорії зовнішньої торгівлі І. Вернадського складають переважно економічні та політичні чинники. Зокрема економічне середовище сфери торгівлі зумовлюють свобода суб'єктів зовнішньоторговельних відносин, їх взаємовигода яка визначається мірою потреб та обмежується силою економічного закону. Популяризація І. Вернадським класичної теорії обміну, ідеї нагальності потреб учасників обміну, констатує прихильність вченого до розуміння суб'єктивістської природи будь-яких обмінних операцій. Політичні чинники, зокрема геополітичний вплив, та консолідація зумовлюють позиціонування різних народів на світовій економіко-політичній арені.

По-друге, вчений слідував ідеям як класичної школи політичної економії, так і німецької історичної школи, демонструючи глибоке розуміння складних процесів розбудови конкурентоздатної економіки та заможного суспільства. Якщо класичний підхід у І. Вернадського має вираження у відстоюванні принципу вільної торгівлі, то методологія історичної школи застосовується при дослідженні впливу на торговельну сферу неекономічних чинників, зокрема рівня освіти нації та його зв'язку з рівнем розвитку торгівлі.

По-третє, зовнішня політика держави в цілому у І. Вернадського ґрунтується, переважно, на здобутках зовнішньої торгівлі, запорукою розвитку якої є розбудова суспільства на ліберальних засадах. У свою чергу, розвиток та успіхи зовнішньої торгівлі залежать від рівня розвитку політичної, соціально-трудової, економічної сфер. Системоутворюючими чинниками зовнішньої торгівлі І. Вернадський вважає спільне начало людства, його спорідненість, братство – як по природі, відчуттях, світосприйняттю, так і за економічними потребами. При цьому взаємозв'язки між народами визначаються обсягами та взаємовигодною зовнішньої торгівлі.

По-четверте, І. Вернадський сформулював визначення низки регулятивних функцій держави в зовнішній торгівлі, серед яких: підтримка та забезпечення вільного товарообміну; удосконалення управління митницями та захист прав і вигід зовнішньої торгівлі; примноження митних доходів; стимулювання експорту за допомогою митної політики; підвищення конкурентоспроможності окремих груп товарів; запровадження «м'якої» митної політики відносно вітчизняних товарних груп з конкурентною перевагою; упередження наслідків політики демпінгу; сприяння мотивації праці та стабільності зовнішньої торгівлі; застосування принципу диференціації товарних груп експортно-імпортних операцій.

І. Вернадський наголошував, що ідеологія лібералізму та політика фритредерства у царині зовнішньої торгівлі повинна реалізовуватися через встановлення низьких податків та тарифних мит. Адже високі мита не тільки мінімізують взаємовигоду сторін у зовнішній торгівлі, але й, на думку вченого, налаштовують виробників окремих країн один проти одного. Звідси впливає зовнішньополітична конфронтація між країнами та міжнародна напруга. Така ситуація має місце в сучасному протистоянні між торговельними конкурентами на світовому ринку, коли порушуються узгоджені правила торгівлі і домінує принцип «перемагає сильніший».

1. Підприємництво в Україні: історико-інституційний аналіз: монографія / за ред. д.е.н. В.В. Небрат. Київ, 2019. 532 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/314.pdf> (дата звернення 18.02.2021).
2. Боднарчук Т.Л. Протекціонізм в економічній історії України (XIX - початок XX ст.): монографія. Київ: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», 2017. 256 с.

3. І. Вернадський. Витоки. Творча спадщина у контексті історії економічної думки в Україні / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2009. 862 с.
4. Супрун Н.А., Боднарчук Т.Л. Формування концептуальних засад теорії економічного розвитку в контексті протекціоністсько-фритредерської полеміки ХІХ - початку ХХ ст. *Проблеми економіки*. 2013. № 4. С. 307.
5. Сурнина І.А. Деловые издания И.В. Вернадского (1857-1865). Москва: ФЛИНТА, 2017. 328 с.
6. Новиков Я.А. Протекционизм. 3-е изд. Москва; Челябинск. Социум, 2019. 316 с.
7. Вернадский И.В. Критико-историческое исследование об итальянской политико-экономической литературе до начала ХІХ века. Москва, 1849. 236 с.
8. Небрат В.В. Суспільне господарство та державні фінанси в теорії народного добробуту Івана Вернадського. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 3(130). С. 15-18.
9. Добролюбов Н.А. Литературные мелочи прошлого года. Москва: Лань, 2013. 40 с.
10. Вернадский И.В. Еще о внешней торговле. *Русский вестник*. 1856. Т. 3, № 6, Кн. 2. С. 281-289.
11. Вернадский И.В. О внешней торговле. *Русский вестник*. 1856. Т. 2. С. 603-604.
12. Вернадский И.В. О мене и торговле: публичные лекции проф. д-ра И. Вернадского, чит. в Вольном экон. о-ве, стеногр. В.А. Соболевским: с примеч. и прил. статей о протективной системе и дифференциальных пошлинах в России. Санкт-Петербург, 1865. 175 с. URL: <https://elilib.rgo.ru/safe-view/123456789/217970/1/UnVQUkxJQjEyMDkxMTAzLIBERg=>
13. Сурнина І.А. «Економіст» – деловое издание И.В. Вернадского (1858-1865). Вестник РУДН, серия Литературоведение. *Журналистика*. 2016. № 4. С. 181-195.

References

1. Entrepreneurship in Ukraine: historical and institutional analysis: monograph. (2019). Kyiv. Retrieved from <https://ief.org.ua/docs/mg/314.pdf> [in Ukrainian].
2. Bodnarchuk, T.L. (2017). Protectionism in the economic history of Ukraine (XIX - early XX century): monograph. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, State Institution Inst. and predicted. NAS of Ukraine [in Ukrainian].

3. Bazylevych, V.D. (Eds.). (2009). I. Vernadsky. Roots: creative heritage in the context of the history of economic thought in Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
4. Suprun, N.A., Bodnarchuk, T.L. (2013). Formation of conceptual grounds of the theory of economic development in the context of protection-free trade controversy of XIX - beginning of XX centuries. *Problemy Ekonomiky - Problems of the Economy*, 4, 307 [in Ukrainian].
5. Surnina, I.A. (2017). Business publications I.V. Vernadsky (1857-1865). Moscow [in Russian].
6. Novikov, Y.A. (2019). Protectionism. 3rd ed. Moscow; Chelyabinsk: Socium [in Russian].
7. Vernadsky, I.V. (1849). A critical-historical study of Italian political and economic literature before the early nineteenth century. Moscow [in Russian].
8. Nebrat, V.V. (2012). Public economy and public finance in the theory of national welfare of Ivan Vernadsky. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini - Formation of market relations in Ukraine*, 3, 15-18 [in Ukrainian].
9. Dobrolyubov, N.A. (2013). Literary trifles of the last year. Moscow [in Russian].
10. Vernadsky, I.V. (1856). More about foreign trade. *Russkiy vestnik - Russian Herald*. Vol. 3, 6, Kn. 2, 281-289 [in Russian].
11. Vernadsky, I.V. (1856). About foreign trade. *Russkiy vestnik - Russian Herald*. Vol. 2, 603-604 [in Russian].
12. Vernadsky, I. V. (1865). About me and trade: public lectures by prof. Dr. I. Vernadsky, cheat. in the Free Econ. o-ve, stenogr. V.A. Sobolevsky: with notes. and adj. articles on the protective system and differential duties in Russia. St. Petersburg. Retrieved from <https://elib.rgo.ru/safe-view/123456789/217970/1/UnVQUkxJQjE yMDkxMTAzLIBERg=> [in Russian].
13. Surnina, I.A. (2016). The Economist - business publication I.V. Vernadsky (1858-1865). PFUR newspaper, Literary Studies series. *Zhurnalistika - Journalism*, 4, 181-195 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 28 червня 2021 р.